

Byahornet

- SKÅNELAND

Skåningarnas Hembygdstidning

Linoleumsnitt av Åke Corshammar

HELGNUMMER 1972

PER ANDERSSON

JULSEDER I BARA I MIN BARNDOM (1880-talet)

JULEN var årets största högtid, och till den gjordes de största förberedelserna. Ett ordspråk sade:

"De e ente jul mer än en gång om åred". Minst 14 dagar före jul började förberedelserna. Då stöptes ljus, de största med bomullsvekar och "präsor-na" med linnevekar. Vid ljusstöpningen skulle man vara vid gott humör och glada blickar, ty annars kom ljusen att "glo" (brinna dåligt). Sedan kom stortvätten och därefter slakten av julagrisarna. På större ställen kunde man slakta 6—7 svin och ibland en kviga också. Blott en gång kan jag minnas att vi slaktade en kviga. Köttet skulle ju räcka hela året i dåtidens lantushåll. Slaktaren skulle ha "dalbagen", ett stycke runt stickhålet och en slaktesup både före och efter slakten.

Brygden av julöl och dricka tog ett par dagar i anspråk. Bakningen bestod av flera sorters bröd såsom: grovbröd, möllesegtad, sursött, kavring och vetebröd. Denna tog minst ett par dagar i anspråk. På somliga ställen bakade man så stort förråd att det räckte till påsk. Detta för att man skulle ha tiden efter jul ograverad till "gärning", det vill säga vävning och annat hemarbete. Så till sist kom den stora rengöringen i alla hörn och krokarna, med kalkning av väggarna i stuga och kök. Den stora "stämugnen" översmordes med i dricka blandad "isenfärg" eller med stenkolsolja. Under denna tid bakade man flera sorters kakor: mandelmusslor, rosor, klenor, gorån, med flera. Tenn-, malm- och mässingsstakar blankpolerades, och i stakarna sattes med krusat papper omvirade ljus.

På lille julafton fick vi till middag "mulljebroöd", det vill säga skivor av grovt bröd, doppade i det spad, vari saltmattssovlet kokats. Seden att doppa i grytan var då bortlagd. Denna dag kom många tiggare och bad "om en bid i Goss namn". En gång räknade jag till 19 stycken. De fick en brödkaka, stor som en desserttallrik och ett stycke fläsk. På julaftons morgon togs så ur kistorna fram de konstrikt sydda och vävda täckena, "drätter" och "gynnen", som skulle pryda stugan under julen. Golvet, som antingen bestod av lera eller av tegelsten, rensopades och beströddes med vit strandsand och hackat enris, vars doft jag ännu kan känna.

Sysslorna med kreaturen skulle tidigt vara avslutade, och djuren fingo gärna en extra förplägnad av hö. Den som sist fick undangjort skulle sist få inhöstat. I vanliga fall fingo korna ej annat än halm, men tre dagar före jul fingo de ett foder hö för att man skulle få mera mjölk till jul.

Sist skrev man kors på alla dörrar med krita och frukträden skulle ha en skvätt öl, men sådant brukades inte hos oss.

Därefter skulle emellertid pigorna hjälpa drängarna med rengöringen och tvätta dem med såpa. Bättre kläder togs på. Man släppte bandhunden och så var man redo att fira julen. Byns drängar skulle hjälpa till att ringa in julen.

I skymningen kommo så drängarna och tröskmännen in och hälsade "Go jul, go hälsa å allt va som kärt e!" Julbordet stod dukat med dräjelsduk, porslin och tända ljus, med flera sorters bröd, smör och ost och korv, fyllda ölkrus och brännvinsflaskan vid fars plats, fast han ej smakade därav. Seden med julklappar brukades ej hos oss. Vad julgran beträffar kan jag blott minnas en gång, att vi hade sådan. Mor hade, far ovetande, skickat bud med en svåger till Lund efter en gran, och han kom hem med den största gran han kunnat finna, den nådde upp till halva taket, men toppen sågades av och dög bra till julgran. Den blev enkelt prydd. Så bjöds till bords. Far och mor satte sig vid övre bordändan. Drängarna längs bordet efter rang, med vaktpojken sist och

därefter tröskemannarna. Vi ungdomar på andra sidan bordet och någon inbjuden släkting eller god vän samt pigorna, som denna dag fingo sitta till bords, i vanliga fall fingo de stå, för att vara till hands vid upppassningen. Någon av husets barn eller yngre tjänstfolk skulle "lesa ti bors". Man läste: "Gud med en nödtorftig spis du oss styrker här i livet, låt oss njuta vad du givit måttligt och ditt namn till pris". Rätterna voro: lutfisk, risgröt och kakor, vanligen klenor. En generation längre tillbaka stod på nedre bordändan "saltmatsfatet", ett svarvat träfat med kokt skinna, rökt fårkött och rullepölsa. Detta skulle stå kvar hela julen att jämte bröd, smör och ost bjudas tillfälliga gäster. Mitt på bordet var placerat ett tregrensljus i bästa staken, samt på övre bordändan tvenne vanliga ljus, ett för far, ett för mor. På dessa ljus gav man akt, den vars ljus först brann ner, skulle dö först. Innan tjänarna gingo till bords fingo de sina "julekagor", bestående av ett "siktebröd" med "sul" och klenor, vilket de gömde i sina kistor eller tog med till sina hem. Så läste man "frå bors", bönen från katekesen: "För mat och dryck dig vare lov o Gud, lär mig i tro att hålla dina bud". Så reste man sig från bordet, för att tacka för maten genom att taga i hand, först far och mor och sedan alla de andra. Så gick man ut om porten för att "inovera" sig. Då kunde man höra ett och annat skott avlossas för att fördriva onda makter, som vid sådana högtider mer än annars ansågs driva sitt spel. Bordduken fick ej denna kväll tagas av bordet. Så tog far eller någon annan och läste ur julevangeliet och böner ur psalmboken och så sjöngs en eller annan psalm.

Så vidtog jullekar av mera stillsamt slag, ty nu hade far lagt sig i kakelugnsbänken och låg och "pluna". Man lekte: "gömma ringen", "låna värme", "skeppet är lastat" och så vidare. De äldre åsåg de ungas lekar en stund, men snart kom kortleken fram. Man gjorde kortkonster och spelade kort, dock inte om pengar. Spel som spelades voro: Kusin, Tolva, Hungaröv, Katt, Svarte Petter med flera. Under tiden kunde det hända att dörren öppnades sakta och en gråsparv insläpptes i stugan, vilken hade brev med skämtsamma julhälsningar bundet om benen. Denne flög då van-

ligtvis bort och släckte ljusen och i villervallan försvann den som släppt i fågeln. Ibland inkastades en svinfot. Kunde man då fasttaga personen, vanligtvis en dräng från en granngård, var han skyldig taga lika många supar som där var ben i svinfoten. Under tiden undfägnades man med kaffe och kakor, juläpplen och nötter. Man hade alltid till julen plockat och gömt nötter och med dessa utfördes mera stillsamma lekar. Man tog en nöt i handen, bakom ryggen, under det man sade: "min so lackar ti skåuen!" Medspelaren: "min so lackar ättor!" Den förre: "vikket trä ligger hon ongor?" Medspelaren skulle då gissa under vilken finger nöten låg, gissade han rätt fick han den, varom icke skulle han giva den andra en nöt. Till omväxling kunde man dansa ringdanser, man sjöng: "Nu e de jul igen å nú e de jul igen å julen vara ska ti påska, å de va ente sant, å de va ente sant, fårr därimullom kommor fastan", "Höga berg o djupa dalar", "Annors Persa stua", "Aspelöv o Lindelöv", "Vi ska hämta Lisbeth" med flera. Det närmade sig midnatt och ljusen höll på att brinna ner. Då framsattes åter en måltid bestående av smörgåsar, sylta och rödbetor och sedan alla tackat genom att ta i hand, åtskildes man med en önskan om god fortsättning på julen. Hunden fick en bit bröd av var och en. Gick han till dörren med brödbiten, betydde det att han skulle dö under året. Till gonisse sattes ut gröt på ett bjälkhuvud eller på loftet. Sedan man noga fäst "varmen" och skrivit kors i denna, slumrade snart alla utom drängarna. Dessa brukade smyga sig in och "måga" hos någon av grannarna, man kastade in gödseln från gödselhögen i stallet. Även annat

ofog bedrevs, såsom att sätta redskap upp på taken. På ett ställe här i socknen stod en vagn uppe på ryggningsen, när man vaknade. Den hade söndertagits och burits upp och åter sammanfogats. Man gjorde även stora döckor av halm och klädde dem med gamla klädespersedlar och placerade dem hos någon granne mot stugdörren, så att den skulle falla inåt då dörren öppnades. Kunde man då räkna ut varifrån den stammade, skulle den så en annan kväll bäras tillbaka och placeras på något finurligt ställe. Här i Hyby blev en gång en sådan placerad i skorstenspipan, så att röken ej kunde komma ut på morgonen.

Tidigt skulle man upp för att hinna till jultottan. Man skulle ge akt på askan när man eldade upp, ty därav kunde man ta tydor för kommande år. Juldagsmorgonen skulle man ha sylta med rödbetor samt öl och gröt. Annandagsmorgon stekt pölsa.

Juldagen höll man sig hemma, men sedan vidtog besök hos släktingar och goda vänner. Nu gick ungdomen "julaspoje" och ibland kunde flera sällskap infinna sig. En del med svärtade ansikten och karlarna i kvinnokläder samt vice versa, med en talför man som ledare. De skulle ha traktering. Förr i tiden gick man på trettondedagen omkring med en stjärna och sjöng, men det har ej förekommit i min tid. "Tjugonda Knud kör julen ud, å då jimmer mor sitt goa sul", hette det. Så tog den grå vardagen vid igen, man skogade och körde hem ved, skötte kreaturen och alla de andra vardagliga sysslorna utfördes.